

OTT OJAMAA JA EESTI TÖLKELOO

Ott Ojamaa. Armastus seaduslikus abielus. Eesti mõttelugu 92. Tartu: Ilmamaa, 2010. 407 lk.

„Eesti mõtteloo” 92. köide tuletab esimese asjana meelde, et meil puudub ikka veel eesti tõlkelugu. Ilmamaa kirjastuse suursari on aidanud seda lünka pisutki täita, koondades ja üllitades mitmeid tekste, milleta eesti tõlkeloo kirjutamine pole võimalik, lisaks siin vaadeldavatele Ott Ojamaa (1926–1996) kirjatöödele ka näiteks Aleksander Aspeli, Ain Kaalepi, Ants Orase, Henno Rajandi, Jaak Rähesoo, Jüri Talveti ja Ilmar Vene kirjutisi (unustamata Peeter Toropi tõlkeloolisi ja -teoreetilisi käsitlusi). Kuigi tõlkeloo tuum on tõlgitud tekstid, pole tõlkekultuuri igakülgne käsitlemine mõeldav ilma tõlketööstes saatesõnade ega tõlkekriitikata.

Tõlkekulgu pole lihtne kinni püüda. Ideaalset tõlkijatööd peetakse tihti nähtamatuks: kui me loeme tõlketööst kordagi teadvustamata, et tegemist on tõlkega, siis võiks hinnata, et tõlkija on oma ülesandega hästi hakkama saanud.¹ Tõlkija isik avaldab ennast enamasti vaid saatesõnades, see on koht, kus lugeja ja tõlkija vahelt langeb sirm ja nad saavad dialoogi astuda. See pole aga alati nii olnud, sest tõlkijate saatesõnad on olnud pikalt pigem erandiks kui reeglilik. Eestis sai saatesõnakultuur peaaesjalikult alguse 1930. aastatel ja muutus heaks tavaks alates 1960. aastatest, seondudes minu teadvuses

¹ Seda klassikalist arusaama tuletab meelde ka Antoine Chalvin Ott Ojamaa raamatu arvustuses, vt Vikerkaar 2010, nr 10/11, lk 173–176.

olulises osas Ott Ojamaa nimega. Tänapäeval on see ilus traditsioon kahjuks taandumas ja üha enam tõlkeid ilmub sootuks saatesõnata (mille avaldamist ei soosi muide ka autoriõiguste süsteem, mis sunnib kõik tõlkele lisatud saatesõnad kooskõlastama tõlkeõiguste omanikega).

Tõlkijatöö raamatusse püüdmise keerulisust kogesin ise, kui pakkusin kümnekond aastat tagasi Hando Runnelile välja, et koostan „Eesti mõtteloo” tarbeks valimiku Henno Rajandi tõlkeloominguga seotud artiklitest („Tõlkija teekond” ilmus sarja 48. raamatuna 2002. aastal). See oli küll hetke ajel sündinud mõte, ent mul ei tekkinud kordagi kahtlust, et Rajandi kirja-pärandist ei saaks piisavalt esindusliku koguteost. Piisas vaid mõelda nendele otsekui otsatutele tõlgetele ja saatesõnadele, mis Rajandi sulest olid ilmunud. Kui aga koostamisega pihta hakkasin, selgus, et neid kirjatöid polegi nii palju, kui olin ette kujutanud, ja osa nende lummusestki kippus haihtuma, kui nad esialgsest kontekstist (tõlketööst lõpust) välja lõigata. Tõlkija suur isiksus oli varjutanud tõsiasja, et valdav osa tema tööst on nähtamatu ja kontekstisidus. Tulemusena sai raamat üsna õhuke ja sedagi vaid tänu mitmele lisale.² Kujutan ette, et Ott Ojamaa

² Veel ühe paralleelina Ojamaa ja Rajandi vahel võiks välja tuua selle, et mõlemad pidasid oma elu jooksul korduvalt loengukursusi väliskirjanduse ajaloost, kumbki seda tööd liialt nautimata. Rajandi loengukonspektid on sisestatud arvutisse, kuid jagan pärijate kahtlusi, et loengute avaldamine ei ole põhjendatud, sest nendel puudub suur osa sellest särast, mis Rajandi

kogumiku koostaja (kahjuks pole teda teose tiitlipöördel nimetatud, ent saatesõna põhjal võib oletada, et selleks oli Jüri Ojamaa) ei olnud palju lihtsama ülesande ees, isegi kui Ojamaa kirja-pärand on Rajandiga võrreldes mõnevõrra mahukam. Delikaatselt kirjutab kogumiku koostamise dilemmadest oma saatesõnas Jüri Ojamaa, kes omaenda-gi tõlkijakogemusest oskab kinnitada, et ega „tõlkijad ei kipu naljalt paljastama oma loometöö saladusi”. Teise nurga alt juhib koostaja ees seisnud karidele tähelepanu Jaak Rähesoo oma sisukas sissejuhatuses. Nimelt on tänapäeval üha raskem mõista neid poliitilisi olusid, teabelikumise viise ja tse-nsuurimehhanisme, mis vajutasid pitseri Ott Ojamaa ja paljude tema kaasaegsete vaimutööle. Rähesoogi peab tõdema: „Tagantjärele nähtamatuks jäämine katab üldse suuremat osa O.O. elutööst.”

Seda kontekstiteadmatuses tingitud mõistmatust Ojamaa suhtes peegeldab üsna omapärasel moel Simone de Beauvoiri mälestuskatke iseenda ja Jean-Paul Sartre'i reisist Nõukogude Eestisse 1964. aasta juulis. Nimelt sattus kuulsa kirjanikepaari giidiks Tartus tollane noor ülikooliõppejõud Ojamaa, kes Beauvoiri sõnusi „jagas ükskõiksel ja põlglikul häälel mõningaid seletusi”, jättes endast mulje kui „süngest ja tusasest” inimesest.³ Ain Kaalep on püüdnud tagantjärele Beauvoiri mõistmatust seletada: „Ott Ojamaa oli kahtlemata ettevaatlik, tal oli ju varjata (siiaamaani üldiselt teadmata) Saksa sõjaväes olemise fakt, ja kui lisada veel see, et ta loomu poolest oli tagasihoidlik

isikut ja tekste muidu iseloomustas. Kui uskuda teiste inimeste meenutusi, siis ei iseloomustanud liigne sära ka Ojamaa loenguid, mille konseptid on tõenäoliselt samuti tallel.

³ S. de Beauvoir, [Külaskäik Nõukogude Eestisse]. Tõlkinud ja kommenteerinud Marek Tamm. – Vikerkaar 1998, nr 10/11, lk 156–159.

ja kõneles võrdlemisi tasa, on ka arusaadav, miks elav prantslanna temast aeg-ajalt vägagi valesti aru võis saada ja lõpuks isegi teda karakteriseerida kui „ükskõikse ja põlgliku häälega” inimest, kes „polnud minevikuihaleja”. Konjaki, eriti veini juures oleks Ott Ojamaa ennast ehk adekvaatsemalt avanud, viina ta aga ju ei armastanud...”⁴

Kokku 34 tekstist (peamiselt saatesõnadest) ja ühest intervjuust koosneva Ojamaa raamatu kõige aktuaalsem ja huvitavam osa on minu jaoks siinsamas Keeles ja Kirjanduses 1969.–1970. aastal kaheosalisena ilmunud pikk artikkel „Kümnenda muusa muresid”. See on kindlasti üks XX sajandi teise poole eesti tõlkeloo võtmetekste, milles Ojamaa ühtaegu sõnastab nii oma isikliku tõlkekäsituse, visandab lühikese eesti tõlkeloo kui ka kaardistab ülevaatlilikult 1960. aastate lõpu tõlkeolukorra. Selle artikli mõtteline eelkäija on 1963. aastal sama ajakirja veergudel ilmunud programmiline sõnavõtt „Tõlkekriitikast ja päris kriitikast Balzaci aspektis”.

Ojamaa tuletab hakatuseks meelde, et kirjanduslikus plaanis on Eesti ennekõike tõlkemaa: suurem osa ilukirjandusest pärineb siin tõlkijate, mitte kirjanike sulest. Tõlkekirjandust ei käsita Ojamaa aga algupärasest kirjandusest lahus, vaid näeb selle peamise rollina viimase toetamist. „Kirjanduse kui terviku sees saab tõlkekirjanduse spetsiifiline funktsioon olla ainult kirjanduse funktsiooni täitmine seal, kus originaalkirjandus on hõredavõitu või lausa auklik. Et nõuded on samad, siis loomulikult ei tohi tõlkekirjandus olla alaväärtuslik aseaine või lihtsalt augu-täide. Ta on õieti just see, mis igal ajamomendil kindlustab kirjanduse kui ühiskondliku teadvuse vormi terviklik-

⁴ A. Kaalep, Simone de Beauvoiri Eesti-muljete puhul. – Vikerkaar 1998, nr 12, lk 101–102.

kuse, koherentsuse” (lk 60–61). Hea tõlkekirjandus on ühtlasi algupärase kirjanduse sünni eelduseks: „Oma kirjanduse kõrval on samal määral ka tõlkekirjandus selleks pinnaks, kust võrsuvad uued kirjanikud” (lk 45). Ojamaale ei seostu tõlkimine kultuurilise alaväärsusega, vaid pigem annab tunnistust meie vaimsest rikkusest, „mida enam üks rahvas tõlgib, seda enam võtab ta osa maailmakirjanduse loomisest” (lk 61). Resümeeerides aplombikalt: „Minu arvates oleme meie suuremal määral maailmakirjanduse loojad kui need rahvad, kelle kirjandust me tõlgime” (lk 61).

Eesti tõlkekultuuris askeldas Ojamaa hea aednikuna, kes vaatas hoolega, et igal taimel oleks oma koht taeva all, et suuremad ei lämmataks väiksemaid, et umbrohi ei tõstaks pead ega eksootilised isendid pääseks domineerima. Väga ilmekalt ilmneb see hoiak 1974. aastal Keeles ja Kirjanduses avaldatud artiklis „Laste aeda peab ka harima”, kus ta visandab nägemuse sellest, mida ja kuidas nooremale lugejale tõlkekirjandusest pakkuda. Ojamaa kultuuripilt on kontsentriiline ja varjamatult Euroopa-keskne. Kõige selgemalt ilmneb see tema suhtumises idamaisesse kirjasõnasse, mille tõlkimist soovitab ta vaid väikestes kogustes ja samm-sammult. 1963. aastal kirjutab ta: „Aegajalt kuulduv ettepanekuid anda kohe välja „Ramajana” või muinasjuttude „Tuhat üks ööd” täielik tõlge. See poleks mitte ainult üle jõu käiv ülesanne, vaid tähendaks kogu ettevõtte läbikukatamist, nende suurte ja võimsate kultuuride diskrediteerimist meie lugeja silmis. Siin tuleb ikkagi alustada lastekirjandusest, muinasjuttude ja eeposte ümberjutustustest, üksikute huvitavamate katkendite tõlkimisest, siis ühendada need antoloogiateks, mis oleksid ühtlasi ka vastavate maade ning rahvaste kirjandus- ja kultuurilood” (lk 52). Kümme aastat hiljem

nendib ta samas vaimus: „On küllalt suurteoseid, mille terviklik tõlkimine eesti keelde ei tule lähemas tulevikus kindlasti kõne alla, olgu see „Mahabharata”, „Tuhat üks ööd” või Vergiliuse „Aeneis”” (lk 101). Selline ettehooldav tõlkepoliitika tegelikkuses siiski järgimist ei leidnud, sest juba 1960. aastate lõpus alustas idakirjanduse tõlkimist Linnart Mäll ja „Tuhande ühe öö” tõlge oli Uku Masingul juba enne sõda ette võetud (vene keelest tehtud valiktõlge Andres Ehini ja Ly Seppeli sulest ilmus kahes mahukas köites 1984. aastal). „Aeneise” eestindus nägi aga mõneti irooniliselt ilmavalgust Eesti Kirjanduse Kooperatiivi väljaandel ja Ants Orase tõlkes vaid vähe aega pärast Ojamaa artiklit.

Alates oma 1963. aasta Keele ja Kirjanduse artiklist tuletab Ojamaa pidevalt meelde tõlkekriitika tähtsust kultuuris ja kutsub üles tõlketeeoria viljelemisele. On õigupoolest kaunis rabav, et pea pool sajandit hiljem pole tema meeldetuletused aktuaalsust minetanud. Kui lugeda toonaseid Ojamaa (või ka Henno Rajandi, Enn Soosaare või Jüri Talveti) regulaarseid tõlkekirjanduse ja tõlkekriitika ülevaateid, siis võib isegi tõdeda tagasiminekut võrreldes olukorraga mõnikümmend aastat tagasi. Ojamaa lähtekoht on selge: „tõlkekriitika pole kaasaja aspektist vaadatud mitte mingi teisejärguline nähtus muu kriitika kõrval, vaid väärrib vastutustundelist ja põhimõttelist käsitlemist” (lk 37). Ta pakub välja, et selguse huvides tuleks teha vahet tõlkekriitikal ja tõlkekirjanduse kriitikal. „Esimene oleks tõlgete teaduslik analüüs (nii keele, stiili kui ka kirjandusliku meisterlikkuse seisukohalt)”, mis on küll võrdlemisi tehniline valdkond, ent „ainult sel teel on võimalik luua meil seni veel täiesti olematu teadusharu – tõlketeeoria – ja asuda tõlkijate kaadri spetsiaalsele ettevalmistamisele” (lk 41–42). Selle üleskutse uuenduslikkust on ras-

ke ülehinnata, sest 1960. aastate algul polnud tõlketeooria veel midagi enesestmõistetavat, vaid alles kujunemisfaasis distsipliin (meenutame, et näiteks George Steineri klassikaline „After Babel. Aspects of Language and Translation” ilmus alles 1975. aastal). Kuid tõlketeooria on Ojamaa käsitluses vundament mitte üksnes tõlkijate ettevalmistamisele, vaid samuti tõlkekirjanduse kriitikale, „mis tegeleks ilmuvate tõlketeostega ja käsitleks igasuguseid kirjanduselusse puutuvaid küsimusi juba üldarusaadaval kujul” (lk 42). Selles näeb Ojamaa sootuks uusi väljavaateid kirjandusteadusele tervikuna, kirjutades veidi ajastu vaimus (ja marksistlikus sõnaseades): „Siin avanevad meie ees grandioossed perspektiivid teooria ühendamiseks praktikaga, võimalus teha kirjandusteadusest, mis senini on põhiliselt maailma seletanud, niisugune teadus, mis on võimeline maailma ka muutma” (lk 42). Nagu tõdetud, on need perspektiivid Eestis endiselt avatud ja ootavad teostajaid.

Kuivõrd soovisin siinses ülevaates keskenduda vaid Ott Ojamaa tõlkekriitilisele pärandile, siis jääb vaatluse alt välja tema loomingus see tahk, millega ta on ennast eesti kultuurimälus usutavasti kõige enam põlistanud: prantsuse kirjanduse ja kultuuri vahendamine. Sellesse rolli sattus Ojamaa suuresti juhuslikult, ülikoolis eriala valides tundus prantsuse tõmme kõige tugevam: „Seni loetu põhjal paisis prantsuse kultuur maailmas kuidagi kesksena” (lk 27). Sellest sai alguse pea pool sajandit väldanud *ménage à deux*, mis andis eesti lugejatele üle kolmekümne tõlketeose prantsuse keelest, nagu ka mitmesuguseid juhukirjutisi – saatesõnu, kommentaare, juubeliartikleid, lehekriitikat –, millest suur osa on lülitatud siin vaadeldavasse teosesse. Juba 1986. aastal ilmunud kõne-

ka pealkirjaga kirivestluses „Armastus seaduslikus abielus” tõdeb Ojamaa, et vaatamata mõningatele „kõrvalehüpetele” on ta oma frankofiiliale ustavaks jäänud: „Kõige tähtsam asja olen alati truuks jäänud, prantsuse kirjandus on tänini *alma mater*, kes mul nii ihulikus kui ka vaimses mõttes hinge sees hoiab” (lk 25). Kuid Ojamaa seaduslik abielu prantsuse kirjandusega ei tohiks meil unustada tema mõningaid väga olulisi teeneid teiste kirjanduste tõlkimisel, neist olulisim on minu hinnangul Jorge Luis Borgese jutustuste eestindamine (kolmes Loomingu Raamatukogu vihikus: 1972, 1976, 1987).

Tagantjärele on õigupoolest võimatu hinnata Ojamaa tõlke- ja vahendustegevuse mõju ja ulatust, seda eriti tänapäeva tõlkebuumi ja teabekülluse ajastul, ent vähemalt enda kogemuse põhjal tihkan arvata, et see oli äärmiselt suur. Seda enam, et Ojamaa huvide haare oli muljetavaldavalt lai, sest kuigi ta enda eelistus kuulus klassikalistele autoritele, siis hea aednikuna teadis ta: „Uute moodide ja avastuste tutvustamine on igal ajal ülimalt tähtis. Järeleahvimise ainus soodus pind on informatsiooni-puudus ja sellest tulenev provintsi-ism, mis meid tõesti ähvardab” (lk 83). Nii vahendaski Ojamaa meile nii kanoonilist klassikat (Honoré de Balzac, Anatole France, Jean Giono, Molière, Stendhal jt), moodsamat jutukirjandust (Albert Camus, Jean Cayrol, Romain Gary, Nathalie Sarraute jt) kui ka avangardset mõtet (Antonin Artaud, Roland Barthes, Philippe Sollers jt). Mäletan teismeeast mõtet, et kas jõuan kunagi läbi lugeda nii palju raamatuid, kui Ott Ojamaa neid on jõudnud tõlkida.

MAREK TAMM